

GOVOR O ISLAMU U ŠKOLSKOM VJERONAUKU

MATO ZOVKIĆ

Vrhbosanska katolička teologija
Josipa Stadlera 5, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Primljeno:
15. 4. 2009.

Izvorni
znanstveni
rad

UDK 268.297

Sažetak

Autor je katolički bibličar koji se bavi i međureligijskim dijalogom. Uvjeran da školski vjeronauk treba učenike uvoditi u razumijevanje kulture i vjere svoje i drugih u okviru školskog programa te ih osposobljavati za konstruktivno življenje u pluralnom demokratskom društvu, on analizira građu o islamu u katoličkim vjeronaučnim udžbenicima u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. Daje ocjenu svoju i islamskog teologa A. Smajića kako je islam predstavljen dijaloški ili inkluzivno. Problem je kako kršćanskim učenicima prikazivati okrutnost križara prema muslimanima tijekom 200 godina srednjega vijeka i vladavinu Turaka nad kršćanima Balkana od 14. do početka 20. stoljeća. Zatim iznosi načela iz Toleda o religijskoj građi u različitim predmetima državnih škola koja su usvojili stručnjaci OSCE-a za ljudska prava i obrazovne programe. Zaključuje pozivom vjeroučiteljima da ne podliježu stereotipima te da svoje učenike čuvaju od predrasuda protiv islama i muslimana.

Ključne riječi: vjeronaučni udžbenici, islam i muslimani, dijalog, križarski ratovi, vladavina Turaka nad kršćanima Balkana, čišćenje pamćenja, stereotipi, predrasude

Pod govorom o islamu ovdje mislim na tekstove u vjeronaučnim udžbenicima i tumačenje vjeroučitelja koji to čine ne samo formalnim izlaganjem metodске jedinice nego cijelim svojim bićem. Polazim od prihvaćene teze da je školski vjeronauk organski dio školskog kurikulumu te da učenike osposobljava za komuniciranje s različitim društvima i odgovorno življenje u multikulturalnoj i multireligijskoj sredini. U Hrvatskoj se o tome raspravlja povodom novoga nacionalnog kurikulumu u kojem ostaje mjesto za konfesionalni vjeronauk ali i kao da se najavljuje religijska

kultura kao poseban predmet u srednjoj školi ili govor o religijama u drugim predmetima¹. U Bosni i Hercegovini postoji

¹ Usp. R. RAZUM, *Vjeronauk u Nacionalnome okvirnom kurikulumu*, u: »Lada« 4(2009)1, 13-26. To je predavanje održano na stručnom skupu vjeroučitelja osnovnih škola Zagrebačke nadbiskupije 14. ožujka 2009. na Šalati. Usp. također: N. HRVATIĆ: »Pedagoške kompetencije (vjero)učitelja«, predavanje na VII. znanstveno-stručnom skupu profesora katoličkih srednjih škola u Republici Hrvatskoj o ulozi i zadacima sudionika u školskom kurikulumu, 6-8. ožujka 2009. »Glas Koncila« br. 12/2009. na str. 24. izvjestio je o ovom skupu. Zahvaljujem autoru što mi je ustupio tekst svoga izlaganja u elektroničkom obliku.

trinaest ministarstava prosvjete (Federacije BiH, Republike Srpske, 10 kantona i Distrikta Brčko) i zato nema nacionalnog kurikulumu. Postoji konfesionalni školski vjeronauk za muslimane, pravoslavce i katolike te etika kao alternativni predmet za đake čiji roditelji ne žele vjeronauk. Posljednjih nekoliko školskih godina na insistiranje OSCE-a uvedena je i kultura religija, ali poglavari dviju crkava i Islamske zajednice preko svojih delegata za vjeronauk žestoko raspravljaju o udžbeniku i prikladnim predavačima toga predmeta.

Islam je u katoličkim udžbenicima predstavljen dijaloški

Kad sam u jednom svom radu 2005. god., za simpozij u Sarajevu o predstavljanju religije u kurikulumima državnih sveučilišta, istraživao kako je Kur'an predstavljen katoličkim vjeroučenicima a Novi zavjet muslimanskim², ustanovio sam da se katoličkim učenicima Kur'an i islam predstavljaju od petog razreda osnovne škole³. Muslimanski teolog iz Sarajeva Aid Smajić, u svom radu o slici »drugoga« u katoličkim i pravoslavnim vjeronaučnim udžbenicima, ustanovio je da učenici već u trećem i četvrtom razredu dobivaju informacije o postojanju drugih vjerskih tradicija, među kojima su judaizam i islam monoteističke.⁴ U najnovijem izdanju udžbenika za peti razred židovstvo i islam i dalje se obrađuju pod naslovom »Velike monoteističke religije«.⁵ Lekcija o islamu ilustrirana je kamenom zvanim Kaba u Meki i Begovom džamijom u Sarajevu. U ovoj se lekciji sveta knjiga muslimana piše *Kur'an*, što je znak poštovanja prema muslimanima hrvatskoga govornog područja koji ga tako pišu oslanjajući se na arapski izvor-nik.⁶ Izdanje udžbenika za šesti razred, 2003. god., upućivalo je dvaput na Kur'an: prvi put u okviru teme »Živjeti u slobodi«,

a drugi u okviru teme o Mariji. U izdanju iz 2007. toga više nema zato što su obje teme temeljito prerađene.

U okviru teme o monoteističkim religijama udžbenik za prvi razred srednje škole obrađuje židovstvo na sedam stranica, kršćanstvo na četiri i islam na četiri.⁷ Poglavlje završava preglednom kartom šest kontinenata na kojoj je u bojama označena rasprostranjenost religija. Građa o islamu razdijeljena je u potpoglavlja: povijest, utemeljitelj, sveti spisi, nauk, kult, moral, za rad i razmišljanje. Na str. 94. vrlo je zorno, u zelenoj boji, prikazano pet bogoštovnih dužnosti ili stupova islama. U obojenom stupcu na str. 95. protumačeno je značenje arapske riječi »islam«. Odmah zatim slijedi tema o katoličkom gledanju na pluralizam religija i nastojanju oko međusobnog razumijevanja u duhu Drugoga vatikanskog sabora.⁸

Aid Smajić smatra pozitivnom činjenicu da katolički vjeronaučni udžbenici

² Usp. M. ZOVKIĆ, *Kako svojima govoriti o svetoj knjizi drugih bez karikiranja*, u: »Vrhbosnensia« 9(2005)1, 115-128.

³ R. RAZUM, *Ja sam put. Vjeronaučni priručnik za peti razred osnovne škole*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003, str. 20-21, 28, 80. *Radna bilježnica za učenike*, izdana 2004. god., obrađuje ovu jedinicu na str. 19-20. *Ja sam put. Priručnik za vjeroučitelje*, 2004. god., ovu temu obrađuje na str. 45-47.

⁴ A. SMAJIĆ, »'Drugi' u pravoslavnim i katoličkim udžbenicima za osnovne škole«, u: *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu* 12(2007), 201-224. Usp. također njegov rad: *Images of Religious Others in Textbooks for the Public Primary Schools in Bosnia and Herzegovina*, u: »Islamic Studies« 47(2008)1, 39-63.

⁵ R. RAZUM: *Ja sam put*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2007, str. 20-23.

⁶ *Opći religijski leksikon*, Zagreb, 2002, str. 497, ima »Kuran«.

⁷ V. GADŽA i dr., *Tražitelji smisla. Vjeronaučni udžbenik za prvi razred srednje škole*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004, str. 81-98.

⁸ V. GADŽA i dr., *Tražitelji smisla*, str. 99-106.

»druge« predstavljaju deskriptivno: »Muslimani su predstavljeni kao narod koji dijeli životni prostor s pripadnicima drugih religija koje, s druge strane, dijele zajedničke vrijednosti i porijeklo. U tom je smislu poslanik Abraham (Ibrahim) spomenut kao otac ne samo Židova i kršćana nego i muslimana; Kur'an je predstavljen kao sveta knjiga muslimana koje sadržaj promiče iskrenu pobožnost i opće vrijednosti, dok se o muslimanima govori kao o moralnim susjedima, koji također daju značajan doprinos izgradnji miroljubivog društva i njegovu blagostanju.«⁹ On kao da žali što autorica udžbenika za peti razred učenje Drugoga vatikanskog sabora o nekršćanskim religijama objašnjava tako kao da i dalje vjeruje kako je u Katoličkoj crkvi sačuvana punina objavljene istine, iako druge religije mogu sadržavati sjeme te istine. To je poznato pitanje »zahtjeva za apsolutnošću« (*Abslutheitsanspruch, claim for absoluteness*). Tako o sebi uče judaizam, islam i budizam, ali to nije zapreka za suradnju religioznih ljudi u promicanju općeg dobra pluralnih društava i za nastojanje oko međusobnog povjerenja. Smajić ipak zaključuje: »Iako se time mogućnost potpunoga religioznog iskustva i življenja ograničava na katoličanstvo, ipak se u ovim i sličnim tvrdnjama nazire novi, obećavajući inkluzivistički pristup Katoličke crkve u sagledavanju pitanja posjedovanja istine i mogućnosti spasenja unutar nekršćanskih konfesija.«¹⁰

Muslimani su u BiH relativna većina stanovništva (oko 45%), a u Hrvatskoj su priznata religijska manjina od austrijskih vremena (danas ih ima oko 60 000, a po nacionalnosti su Hrvati islamske vjere, Bošnjaci, Albanci, Romi, Arapi, Goranci).¹¹ Zato bi na razini srednje škole trebalo posvećivati veću pozornost vjerskim istinama islama, islamskom moralnom učenju, tzv.

»obrednim stupovima« te malo više i povijesti *kako je vide sami muslimani*. Osnovno je pravilo da o »drugima« govorimo »svojima« tako da se mogu prepoznati. Osobito bi vjeroučitelji trebali paziti da šalama ili podrugljivim opaskama ne daju učenicima povoda da prihvaćaju stereotipe o islamu kao vjeri koja po svojoj biti potiče na terorizam. Iako se u Kur'anu puno polemizira protiv judaizma i kršćanstva, postoji ajet koji kaže da u vjeri nema prisile (2,256)¹², svijest o religijskom pluralizmu kao trajnoj činjenici u ljudskoj zajednici (10,99; 11,118-119) te Sura 109 koja u cijelosti glasi:

U ime Allaha, Svemilosnog,
Samilosnog!
Reci: »O vi nevjernici!
Ja neću robovati onima kojima
vi robujete,
a ni vi nećete robovati Onomu
Kojem ja robujem;
ja nisam bio rob onih kojima
ste vi bili robovi,

⁹ A. SMAJIĆ: »'Drugi' u pravoslavnim i katoličkim udžbenicima za osnovne škole«, str. 209. U bilješkama upućuje na stranice pojedinih udžbenika.

¹⁰ A. SMAJIĆ: »'Drugi' u pravoslavnim i katoličkim udžbenicima za osnovne škole«, str. 211.

¹¹ Usp. poglavlje »Islamska zajednica«, u: A. MARINović BOBINAC – D. MARINović JEROLIMOV: *Vjerske zajednice u Hrvatskoj. Kratka povijest, vjerovanje, obredi, hijerarhija, organizacija, članstvo, tradicija, običaji i blagdani*, Udruga za vjersku slobodu u RH i Prometej, Zagreb, 2008, str. 281-296.

¹² »Na osnovu gornje bezuvjetne zabrane prisile (*ikrah*) u bilo čemu što se odnosi na vjerovanje ili religiju, svi islamski pravnici, bez ijednog izuzetka, smatraju da je prisilno preobraćanje u bilo kakvim okolnostima bez ikakve valjanosti i da je svaki pokušaj prisiljavanja nekog nevjernika da prihvati islamsko vjerovanje težak grijeh; to je osuda koja pobja široko rasprostranjenu zabludu da islam pred nevjernike postavlja alternativu 'preobraćanje ili mač' – M. ASAD: *Poruka Kur'ana. Prijevod i Komentar*, el-Kalem, Sarajevo, 2004, str. 56.

a ni vi niste bili robovi Onome
Kome robujem ja!
Vama je – vaša vjera, a meni
– vjera moja!«¹³

Kako govoriti o zločinima križara nad muslimanima i Turaka nad kršćanima?

Ranije izdanje udžbenika za sedmi razred osnovne škole obuhvaćalo je temu »Svjetla i sjene Crkve u srednjem vijeku«. Tu su među mračne pothvate Crkve ubrojani križarski ratovi koji su »vođeni dva stoljeća te često pretvarani u pljačke i okrutna krvoprolića«. U tom kontekstu, uz podatak da su muslimani osvojili Jeruzalem pisalo je da je islam monoteistička religija nastala u 7. st., utemeljitelj je Muhamed, a islamska je vjera sadržana u Kur'anu.¹⁴ U novom izdanju toga udžbenika iz 2007. nema te teme. Ona je prenesena u udžbenik za drugi razred srednje škole.¹⁵ Podnaslovi te teme su: Udaljavanje Istoka i Zapada, Prodor islama i križarski ratovi, Inkvizicija, Crkva i država, Za rad i razmišljanje (Snaga istine, opraštamo i molimo za oprostene), Pitanja i zadaci, Sažetak. U dijelu o prodoru islama i križarskim ratovima istaknuto je kako su muslimanski Arapi već 637. osvojili Svetu Zemlju, ali su kršćanski hodočasnici unatoč brojnim poteškoćama mogli i dalje dolaziti iz europskih zemalja u Isusovu domovinu te pohoditi mjesta njegova mesijanskog djelovanja.

»Stanje se pogoršalo kada su u 11. stoljeću Palestinom zavladaali Seldžuci. Domaće pučanstvo bilo je izvrgnuto nasilju, a hodočasnici su nerijetko bili u životnoj opasnosti. U Europi je u međuvremenu sve više jačala želja za oslobođenjem Svete Zemlje. Na crkvenoj sinodi u Piacenzi (1095) bila je prisutna i delegacija Carigrada s molbom da

Zapad pomogne Bizantu u obrani od Seldžuka i u oslobađanju Svete Zemlje. Uskoro su započeli vojni pohodi kojima je cilj bio oslobođenje Svete Zemlje. Od 1099. do 1270. organizirano je osam križarskih ratova. Osim tih ratnih, istovremeno je bilo i miroljubivih pohoda. Sveti Franjo Asiški hodočastio je nenaoružan u Svetu Zemlju nastojeći miroljubivim putem riješiti tamošnje sukobe.

Premda je temeljni pokretač križarskih ratova bio religiozni zanos i želja kršćanskog Zapada da oslobodi i zaštititi Svetu Zemlju, s vremenom je velik broj križara onamo polazio ponajprije iz želje za pustolovinom, nadajući se ujedno velikom ratnom plijenu i brzom bogaćenju... Križarski ratovi ostavili su nesagledive posljedice. Pogoršan je odnos kršćana Istoka i Zapada, a još više su produbljena neprijateljstva između kršćana i muslimana.«¹⁶

Od stvarnih zločina križara spomenuto je samo pljačkanje Zadra 1202. za vrijeme Četvrtoga križarskog rata. Muslima-

¹³ Preuzeto iz: *Prijevod Kur'ana*. Preveo Enes Karić, FF, Bihać, 2006, str. 604. Prevoditelj naglašava da je ova sura objavljena u Meki, gdje se pretežno radilo o vjerskim istinama. R. ATAJIĆ: *Prijevod Kur'ana sa tefsīrom i komentarom na bosanskom jeziku, Knjiga 10*, SKD Bavaria Verlag, München, 2001, str. 2680. Autor iznosi kako su neki vodeći Mekanci predložili Poslaniku kompromis »između islama i naslijeđene vjere, onako kako su je oni razumjeli. Prema tome, on je idolima trebao priznati časno mjesto. Kur'an ipak pojašnjava da ne može biti nikakvog kompromisa u vezi s idolo-poklonstvom.«

¹⁴ J. PERIŠ i sur., *Zajedno u ljubavi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2003, str. 107.

¹⁵ Usp. lekciju »9. Sjene srednjeg vijeka«, V. GADŽA i dr., *Odvažni svjedoci. Vjeronaučni udžbenik za drugi razred srednje škole*, Katehetskii salezijanski centar, Zagreb-Sarajevo, 2004, str. 73-80.

¹⁶ V. GADŽA i dr., *Odvažni svjedoci*, str. 75-76.

nima su križarski ratovi stalan povod pozivanja na nepravde koje su im nanesene. Evo što o tome sažeto kaže jedan muslimanski teolog iz Sarajeva: »God. 487. po hidžretskom kalendaru ili 1095. po gregorijanskom – na crkvenom saboru u Clermont-Ferrandu papa poziva kršćansku Europu u sveti križarski rat protiv muslimana. Sljedeće godine počeli su skoro dvjestogodišnji križarski pohodi protiv islama i muslimana. Križari osvajaju Jeruzalem 22. listopada 492. ili 15. srpnja 1099. – masakriraju njegovo stanovništvo i osnivaju Latinsko Carstvo.«¹⁷ Jedan katolički autor u leksikonskom članku kaže da je »pobjedu križara okaljalo masovno klanje stanovnika grada, uključujući i Židove i neke domaće kršćane čija ih odjeća i jezik vjerojatno nisu mogli razlikovati od muslimana. Taj barbarski čin ozloglasio je križare u islamskom svijetu i zajamčio da će miroljubiv suživot biti gotovo nemoguć.«¹⁸ Luigi Accatoli, u knjizi o gestama i izjavama Ivana Pavla Drugoga kojima traži od Boga oprostjenje za nasilja koja su kroz povijest činili neki katolici, spominje da je milanskom trgu *Piazza delle Crociate* (Trg križarskih pohoda) 14. lipnja 1995. promijenjen naziv u *Piazza Paolo VI* (Trg Pavla VI). Navodi izjavu Ivana Pavla Drugoga da je Sv. Katarina Sienska, zauzimajući se – na poticaj pape Grgura XI – za križarski rat »bila dijete svoga vremena, kada je u pravednu žaru za obranu svetih mjesta prihvaćala tada vladajući način mišljenja svoga doba, prema kojemu je ta zadaća mogla nametati čak i uporabu oružja. Danas moramo zahvaljivati Duhu Božjemu koji nas je naveo da sve jasnije razabiremo kako primjereni i ujedno evanđelju suglasniji način suočavanja s mogućim poteškoćama u odnosima između naroda, vjera i kultura nije drugo nego strpljiv, postojan, koliko i uvažavajući dijalog.«¹⁹

Smatram da je tekst u udžbeniku za drugi razred srednje škole s podnaslovom »Prodor islama i križarski ratovi« dovoljan za srednjoškolce, jer oni nisu studenti povijesti. Vjeroučitelj će se ipak trebati šire pripremiti za njihova eventualna pitanja. Sudjelovao sam na jednoj međureligijskoj konferenciji o pomirenju i opraštanju u Švicarskoj na kojoj nam je prikazan dokumentarni film o križarskim ratovima sa stajališta nekatolika. U njemu narator kaže da su križari prilikom osvajanja Jeruzalema masakrirali oko 20 000 staraca, žena i djece. Prije ili kasnije katolički srednjoškolci čut će za te podatke i vjeroučitelji bi trebali biti spremni da s njima o tome raspravljaju sa stajališta čišćenja pamćenja kako je predložio Ivan Pavao Drugi u povodu jubileja 2000. godine, a u duhu njegove misli formulirala Međunarodna teološka komisija dokumentom »Pamćenje i pomirenje: Crkva i krivnje prošlosti«²⁰. Kato-

¹⁷ A. ALIBAŠIĆ: »Hronološki pregled historije islama i muslimanskih naroda«, u: *Atlas islamskog svijeta*, Udruženje Ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2004, str. 795-805, citat str. 797. Autor je predavač na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu.

¹⁸ J. KELLY: »Križarski ratovi«, u: M. GLAZIER – M. K. HELLWEG (prir.), *Suvremena katolička enciklopedija*, Laus, Split, 1998, str. 502-506, citat str. 503. lijevi stupac.

¹⁹ L. ACCATOLI: *Kada papa traži oprostjenje. Svi 'mea culpa' Ivana Pavla II*, Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2000, str. 64-66. On navodi kako su se muslimanski poglavari odbili susresti s Papom u veljači 1982. u Nigeriji i u rujnu 1995. u Keniji podsjetivši na križarske ratove. Usp. odsjek »Povijest«, IVAN PAVAO II: *Testament za treće tisućljeće*, Prometej, Zagreb, 2002, str. 133-148.

²⁰ COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE: *Memoria e riconciliazione: La chiesa e le colpe del passato*, Dicembre 1999, engleskotalijanski službeni tekst, *Enchiridion Vaticanum* 18 (1999), 1578-1681. Postoji talijansko izdanje u obliku knjižice, Libreria editrice Vaticana, 2000. Ovaj dokument, nažalost, još nije preveden na hrvatski. Američko izdanje *Memory and Reconciliation: The Church and the Faults of the Past*,

lički povjesničari s pravom upozoravaju da poticaje papa i nekih svetaca na križarske ratove, u kojima su stradavali nevini muslimani, te uredbe Četvrtoga lateranskog sabora protiv Židova u kršćanskim gradovima trebamo prosuđivati u duhu ondašnjeg mentaliteta. To nije smetalo Ivana Pavla Drugoga da pozivom na čišćenje pamćenja kod nas katolika razvija kritičniji stav prema nekim događajima iz katoličke prošlosti.²¹ Tko stekne mali uvid u dvojbenost opravdanosti križarskih ratova sa stajališta muslimana, može razumjeti njihov bijes na američkog predsjednika Georgea Busha, koji je u jednom svom govoru nakon terorističkog napada na Trgovački centar u New Yorku 11. rujna 2001. poticao na novi križarski rat.

Aid Smajić preuzeo je veći odlomak o nevoljama katolika u našim krajevima u vrijeme turske vlasti iz udžbenika za osmi razred, izdanje 2004. god. U tom tekstu, u lekciji »Katolička crkva i kršćanstvo u Hrvata«, stajalo je da su islamski zakoni »bili donekle tolerantni prema kršćanskoj vjeri«, ali da su kršćani u Turskom Carstvu bili građani drugoga reda, da su im porušene mnoge crkve, da su bili tlačeni i nasilno islamizirani.²² U novom izdanju, u okviru iste lekcije, podnaslov »Predziđe kršćanstva«, taj tekst je ostao. Tu još stoji:

»Početkom XVII. st. započela je nasilna islamizacija Bosne, Slavonije i Srijema. Brojni katolici prešli su na islam, čime je udjel katolika u ukupnom pučanstvu naglo smanjen. U vrijeme turske okupacije katolička je vjera bila progonjena, a katolicima je vjerski život bio otežavan i zaprečavan. Krstilo se redovito u kući i u polju, rjeđe u crkvi. Zbog teških progona krizma je rijetko dijeljena. Na svetu misu vjernici nisu mogli redovito dolaziti zbog manjka svećenika i pogibli od Turaka.«²³

Smajić ne ulazi u povijesnu utemeljenost ovih tvrdnja (ali u bilješci nudi naslove triju djela s »uravnoteženijim prikazom statusa nemuslimana na Balkanu pod turskom upravom«). On kaže da se »Turci i muslimani veoma često koriste kao istoznačnice«. Stoga žali što su Turci ili barem muslimanska vladajuća elita ovdje predstavljani kao »okrutni i nepravedni tlačitelji kršćana općenito, a katolika posebno«. Jedan od novijih autora na kojega u bilješci upućuje je britanski povjesničar Noel Malcolm koji je napisao »Kratku povijest Bosne« s gledišta naklonosti prema Bošnjacima. Taj autor je uvjeren da nije bilo prisilne islamizacije kršćana u Otomanskoj Carevini, ali jest bilo nameta na nekršćane i povlastica za muslimane. U tom smislu mogli su brojni kršćani slobodno prelaziti na islam iz materijalnih interesa. Jedan muslimanski teolog u Sarajevu rekao mi je da je otimanje kršćanskih dječaka radi slanja u Tursku na vojno i diplomatsko školovanje, što je trajalo oko 200 godina, zapravo bila prilika za školovanje i kasniju unosnu državnu službu. N. Malcolm priznaje da je u to vrijeme tako odvedeno oko 200 000 dječaka, ali tvrdi da su osmanlijske vlasti same dokinule takvu nepravednu i nasilničku praksu.²⁴

Pauline Books and Media, Boston, 2000, str. 83-88. donosi Papinu homiliju na prvu korizmenu nedjelju 12. ožujka 2000, koju je velikim dijelom prenio *Glas Koncila*.

- ²¹ Usp. T. MASTNAK: *Križarski mir. Kršćanstvo, muslimanski svijet i zapadni politički poredak*, Prometej, Zagreb, 2005. Autor je slovenski istraživač, djelo je izvorno objavljeno na engleskom pod naslovom *Crusading peace*, Los Angeles, 2002, te je prevedeno na arapski i izdano u Kairu 2003.
- ²² A. SMAJIĆ: »'Drugi' u pravoslavnim i katoličkim udžbenicima za osnovne škole«, str. 209-210.
- ²³ J. PERIŠ i dr.: *S Kristom u život. Udžbenik za katolički vjeronauk osmoga razreda osnovne škole*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb-Sarajevo, 2007, str. 97.
- ²⁴ N. MALCOLM: *Bosnia. A Short History*, Macmillan, London, 1994, str. 45-47.

U Turskoj Carevini postojao je institut milleta ili zaštite židovske i kršćanske manjine kao »naroda Knjige«. ²⁵ Zato turski i bošnjački povjesničari smatraju da nije moglo biti smišljenog i dugotrajnog progona kršćana pod turskom upravom. U srpnju 1997. sudjelovao sam na simpoziju u Solunu na kojem su povjesničari i pedagozi iz različitih zemalja raspravljali o potrebi pisanja udžbenika povijesti u zemljama Balkana iz kojih bi učenici dobivali iste ili slične informacije o temeljnim događajima prošlosti. Sjećam se kako je neki profesor, po narodnosti Turčin, koji je tada predavao na jednom fakultetu u Njemačkoj, zanosno tvrdio da je Osmanska Carevina bila humana monarhija jer je jamčila određena prava različitim narodima i vjerskim zajednicama na svom području. Zlo je, po njemu, počelo kada su neki »uljezi« sa Zapada počeli Srbe, Grke i pripadnike drugih naroda nagovarati da se bore za samostalnu državu. Jedan profesor iz Rumunjske uzvratio mu je da je sve ovisilo o ljudskosti ili okrutnosti lokalnih upravitelja koji su bili slani na kratak rok i nastojali da se vrate bogati. Maurice Borrmans je dugogodišnji član Papinskog vijeća za međureligijski dijalog, profesor na Papinskom institutu za proučavanje arabistike i islamistike u Rimu (P. I. S. A. I.) i pisac više djela kojima kao kršćanski islamolog prijateljski predstavlja islam i muslimane. U svojoj novoj brošuri o osnovama islama koje bi kršćani trebali poznavati tvrdi da otomanski vladari i njihovi činovnici nisu bili tako okrutni prema kršćanima kako ih često prikazuju kršćanski povjesničari. ²⁶

Vjeroučitelji bi trebali u dostupnoj literaturi novijeg vremena potražiti dodatne informacije o križarskim ratovima i turskoj vladavini na Balkanu, kako bi mogli spremnije odgovarati na pitanja učenika. I ta prijeporna pitanja trebali bi obrađiva-

ti dijaloški, čuvajući se da današnje muslimane u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini ne poistovjećuju s Turcima, kao što i mi katolici želimo da muslimani ne upisuju u grijeh nama danas zločine križara.

Toledska načela za podučavanje o religiji u pluralnoj Europi

Od 711. do 1492. vladali su Španjolskom muslimani, dakako ne odmah cijelim područjem. Tijekom tih 780 godina Toledo je bio grad kršćana, muslimana i židova, u kojem su se susretale kulture Istoka i Zapada, a prevodioci Toleda su preko djela Aristotela, Galena, Avicene i Averoesa širili intelektualna bogatstva po srednjovjekovnoj Europi. Kad sam 1995. bio u Toledu kao pratilac kardinala Puljića, s ponosom su nam pokazivali građevine iz muslimanskog razdoblja, ali su istaknuli da te godine u Toledu nije bilo stalno nastanjenih muslimana.

Zbog multireligijskog obilježja Toleda, Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) izradio je u tom gradu Ujedinjene Europe tijekom 2007. program podučavanja o religiji bilo u konfesionalnom vjeronauku bilo u drugim predmetima, jer je osnovno poznavanje religija potrebno za razumijevanje povijesti, književnosti, jezika, glazbe, filozofije i sociologije kao školskih predmeta. Program je na engleskom, španjolskom i ruskom jeziku dostupan u obliku knjige i na internetskoj adresi. ²⁷ Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava u Varšavi dao

²⁵ Usp. B. BAUNDE – B. LEWIS: *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj Carevini. Funkcioniranje jednog pluralnog društva*, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2007. Engleski izvornik objavljen je u New Yorku 1982.

²⁶ M. BORRMANS: *ABC per capire i musulmani*, Edizioni Paoline, ? 2007.

²⁷ www.osce.org/odih

je prirediti prijevod te knjige za škole i građane BiH te ga izdao u obliku knjige. Djelatnici OSCE-a u Sarajevu su 23. i 24. listopada 2008. povodom predstavljanja te knjige organizirali konferenciju na koju su pozvali nadležne iz obrazovnih ustanova, neke vjeroučitelje, profesore kulture religija i predstavnike vjerskih zajednica. Neki od priređivača dokumenta govorili su nam što su njime htjeli postići, ali se konferencija razvodnila u polemiziranje protiv udžbenika prisutnih vjeroučitelja i predavača predmeta »kultura religija«. Knjiga osim uvodnog pregleda ima šest dijelova:

- I. Oblikovanje toledskih vodećih načela (*guiding principles*)
- II. Okvir ljudskih prava i podučavanje o religijama i vjerovanjima
- III. Izrada nastavnog plana i programa: pristupi i koncepti
- IV. Obuka nastavnika
- V. Poštivanje prava u postupku provođenja programa za podučavanje o religijama i vjerovanjima
- VI. Zaključci i preporuke.

Na kraju su uvrštena četiri dodatka s popisom dokumenata i presudama o kršenju ljudskih prava na području obrazovanja i odgoja u Europi. »Bibliografija i izvori« (str. 108-119) nude šire informacije onima koji ih trebaju.

Evo deset ključnih načela oko kojih su se složili stručnjaci za ljudska prava i obrazovanje u državnim školama zemalja člana OSCE-a:

1. Podučavanje o religijama i vjerovanjima mora biti pruženo na način koji je pravičan, precizan i zasnovan na temeljitom znanju. Učenici bi trebali učiti o religijama i vjerovanjima u okruženju koje poštuje ljudska prava, osnovne slobode i građanske vrijednosti.

2. Oni koji budu podučavali o religijama i vjerovanjima treba da uvažavaju vjerske slobode koje doprinose stvaranju takvoga školskog okruženja i prakse koji njeguju zaštitu prava drugih u duhu uzajamnog poštovanja i razumijevanja među članovima školskih zajednica.
3. Podučavanje o religijama i vjerovanjima je glavna odgovornost škola, ali način na koji se provodi to podučavanje ne bi trebao podcjenjivati ili zanemarivati ulogu obitelji ili vjerskih organizacija u prijenosu tih vrijednosti na generacije koje dolaze.
4. Trebalo bi pokušati na različitim razinama osnovati savjetodavna tijela kojih bi pristup bio zasnovan na uključivanju različitih djelatnika u pripremu i primjenu nastavnih planova i programa i obuku nastavnika.
5. Ondje gdje obavezni program podučavanja o religijama i vjerovanjima nije dovoljno objektivna, treba nastojati provesti reviziju toga programa, kako bi on postao bolje uravnotežen i nepristran, a ondje gdje to nije moguće ili se ne može postići odmah, valja priznati pravo na nepohađanje kao moguće zadovoljavajuće rješenje za roditelje i učenike, pod uvjetom da su aranžmani nepohađanja izvedeni na senzibilan i nediskriminirajući način.
6. Osobe koje podučavaju o religijama i vjerovanjima trebale bi biti adekvatno obrazovane za taj rad. Ti nastavnici trebaju imati znanje, sposobnosti i vještine za podučavanje o religijama i vjerovanjima na pravedan i uravnotežen način. Nastavnici ne samo da trebaju imati znanje iz predmeta koji predaju nego i pedagoške vještine, tako da mogu međusobno djelovati s učenicima i pomagati im da međusobno djeluju s

- drugima, na načine koji su razumni i puni poštovanja.
7. U pripremama nastavnih planova i programa, udžbenika i nastavnih materijala za podučavanje o religijama i vjеровanjima trebalo bi uzeti u obzir religiozna i nereligiozna gledišta na uključiv, pravedan i način pun poštovanja. Trebalo bi voditi računa o tome da se izbjegava netočno ili štetno gradivo, posebno kad to pojačava negativne stereotipe.
  8. Nastavni planovi trebaju biti načinjeni u skladu s priznatim stručnim standardima kako bi se osigurao uravnotežen pristup za učenje o religijama i vjеровanjima. Izrada i provedba nastavnih planova također uključuju otvoren i pravedan postupak koji svim zainteresiranim stranama ostavlja mogućnost da daju svoje primjedbe i savjete.
  9. Kvaliteta nastavnih planova i programa na području podučavanja o religijama i vjеровanjima može učinkovito doprinosti obrazovnim ciljevima toledskih vodećih načela samo ako su nastavnici stručno obučeni za korištenje nastavnih planova i programa i ako prolaze stalnu obuku kako bi proširili svoje znanje i sposobnosti koje se odnose na ovaj predmet. Svaka osnovna priprema nastavnika trebala bi biti osmišljena i izvedena u skladu s načelima demokratskih i ljudskih prava i s uvidom u kulturnu i religioznu različnost koja postoji u društvu.
  10. Nastavni planovi i programi koji su usredotočeni na podučavanje o religijama i vjеровanjima trebaju posvećivati pozornost ključnim povijesnim i suvremenim događajima koji se odnose na religije i vjеровanja te odražavati globalna i lokalna pitanja. Nastavnici bi

trebali biti obazrivi prema različitim očitovanjima religija i sekularnih pluraliteta koji postoje u školama i društvima u kojima rade. Takvi obziri će pomoći da se posvećuje veća pažnja problemima učenika, roditelja i svih zainteresiranih strana u obrazovanju.

Većina ovih preporuka već je uvažena u katoličkom programu o izvođenju školskog vjeronauka. Rasprava o novom nacionalnom kurikulumu u Hrvatskoj pokazuje kako je »potrebno na razini inicijalnog obrazovanja osposobljavati nastavnike drugih školskih predmeta za kvalitetno prenošenje eksplicitnih ili implicitnih religijskih sadržaja u njihovim predmetima«²⁸. To još više vrijedi za BiH gdje u programima studija za buduće učitelje, nastavnike i srednjoškolske profesore još nema ozbiljnih napora za uvažavanje religijskog identiteta učenika i njihovih roditelja. U toledskim načelima veoma je istaknuto obrazovanje vjeroučenika za život i djelovanje u pluralnom društvu. To prihvaćaju i vjerski poglavari, kojima je u demokratskim sustavima RH i BiH omogućeno da preko svojih stručnih komisija nude i reformiraju plan i program vjeronauka. U sarajevskom listu *Dnevni avaz* od 12. travnja ove godine našao sam vijest da je reis dr. Mustafa Cerić na Dan muslimanskih vjeroučitelja 11. travnja podupro razmjenu iskustava vjeroučitelja i sam školski vjeronauk u kojem mladi izgrađuju samopoštovanje te razvijaju snošljivost prema drugima. Zatim je naglasio: »Postupnom edukacijom o religiji izbjeći ćemo religijski ekstremizam s kojim se suočava današnji svijet.« U istom broju tih novina prenesena je vijest o provali u mesdžid

²⁸ R. RAZUM: *Vjeronauk u Nacionalnome okvirnom kurikulumu*, 16.

Islamske zajednice u Splitu i uvredljivu natpisu na zidu te prostorije za obavljanje molitava. Školski vjeronauk je predmet u kojem učenici upoznaju vjeru svoje obitelji i šire zajednice te vjeru drugih i odgajaju se za konstruktivno življenje u građanskom društvu.

**Zaključak:
Ne podlijegati stereotipima
i čuvati učenike od predrasuda
protiv muslimana**

U duhu Drugoga vatikanskog sabora, kršćanski islamolozi, među koje spada već spomenuti katolički redovnik Maurice Borrmans, trude se objektivno i dijaloški predstaviti islam kršćanima. Profesor muslimanske teologije u Sarajevu dr. Adnan Silajdžić, koji je magistrirao na KBF u Zagrebu, rekao mi je da je natuknica »Islam« u jednom katoličkom leksikonu dobra i objektivna.²⁹ Kad muslimani otvoreni za dijalog govore i pišu što bi željeli da kršćani znaju o islamu, spominju sličnosti i razlike. Jedna od takvih je Engleskinja Rosalyn Rushbrook (r. 1942. u Londonu), koja je – nezadovoljna svojim religijskim identitetom u Anglikanskoj crkvi – u dobi od 44 godine prihvatila islam, udala se za Pakistanca 1990. i sada piše poučne knjige o islamu za muslimane Europe. U jednoj od svojih knjiga iznosi razloge svoga obraćenja i dijaloški predstavlja islam kršćanima.³⁰ Jedan od muslimanskih teologa na Zapadu, koji potomcima doseljenika pomaže da njeguju svoj muslimanski identitet, ali tako što će se uklapati u pluralno društvo demokratskih država, je Tariq Ramadan.³¹ Osnovna razlika između islama i kršćanstva je vjera o Isusu. On je i za

muslimane prorok i Božji poslanik, ali nije završio smrću na križu³², pa ga Bog nije ni uskrisio od mrtvih. Pogotovo Isus nije utjelovljeni Sin Božji, a vjera u Presveto Trojstvo prema islamu je uvreda Bogu jednom i jedincatom. Ipak, razlike ne bi trebale biti povod za rat riječima ili mačevima niti bi sličnosti smjele zamagljivati razlike koje ostaju, a nisu stvar ideologije ili politike nego vjere kršćana i muslimana. Crkva svoju vjeru pred muslimanima *svjedoči*³³, a ne poziva na križarski rat kao što ni većina muslimana ne sprema džihad na kršćane. Dijalog s islamom kod nas katolika nije više privatno mišljenje pojedinog teologa ili vjeroučitelja. To je stav i praksa Crkve. Zato vjeroučitelji ne bi smjeli podlijegati stereotipima i svojim stavovima mogu učenike sačuvati od predrasuda.

²⁹ I. ZEPP: »Islam«, u: *Suvremena katolička enciklopedija*, str. 377-382.

³⁰ R. WARIS MASOOD: *What Every Christian Should Know About Islam*, The Islamic Foundation, Leicester, 2005.

³¹ Usp. T. RAMADAN: *Evro-američki muslimani i budućnost islama*, Udruženje Ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2007. Izvornik na engleskom: *Western Muslims and the Future of Islam*, Oxford University Press, 2004.

³² Usp. A. KRISTIĆ: »Ludost križa u svjetlu Kur'ana«, u: »Svjetlo riječi«, travanj 2009, str. 43-45.

³³ Usp. F. KÖRNER: *Kirche im Angesicht des Islam. Theologie des Interreligiösen Zeugnisses*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2008. Autor je njemački isusovac koji je živio u Ankari niz godina dok je pisao disertaciju o tumačenju Kur'ana nekih novijih turskih teologa. Čita djela muslimanskih teologa na turskom i vodi s njima dijalog. U članku »Izazvani na kršćansko svjedočenje. Muslimani mole – Crkva moli«, *Kateheza* 30(2008)2, 129-136, ponizno priznaje kako su ga susreti s muslimanima učvršćivali u katoličkom identitetu i poticali na jače doživljenu molitvu.